

POLISH ACADEMY OF SCIENCES
INSTITUTE OF THE HISTORY OF SCIENCE
TEAM FOR THE HISTORY OF CARTOGRAPHY

UNIVERSITY OF SZCZECIN
INSTITUTE OF THE HISTORY
AND INTERNATIONAL RELATIONS

Z DZIEJÓW KARTOGRAFII

Tom XIV

DAWNA MAPA ŹRÓDŁEM WIEDZY
O ŚWIECIE

FROM THE HISTORY OF CARTOGRAPHY

Volume XIV

OLD MAP AS A KNOWLEDGE
SOURCE ABOUT THE WORLD

Proceedings from the 22nd All-Polish
Conference of the Historians of Cartography

Pobierowo 11 – 13 October 2007

Poświęcamy pamięci
Profesora MIECZYSLAWA STELMACHA
Redaktorzy

Edited by
STANISŁAW ALEXANDROWICZ AND RADOŚLAW SKRYCKI

SZCZECIN 2008

INSTYTUT HISTORII NAUKI
POLSKIEJ AKADEMII NAUK
ZESPÓŁ HISTORII KARTOGRAFII

UNIwersytet SZCZECIŃSKI
INSTYTUT HISTORII I STOSUNKÓW
MIĘDZYNARODOWYCH

Opracowanie redakcyjne
STANISŁAW ALEXANDROWICZ, RADOŚLAW SKRYCKI

Opracowanie techniczne
Dorota KOZŁOWSKA, JERZY OSTROWSKI

Projekt okładki
DARIUSZ KOZŁOWSKI

Tłumaczenia streszczeń na język angielski:
AUTORZY

Skład komputerowy
Dorota KOZŁOWSKA

Z DZIEJÓW KARTOGRAFII

Tom XIV

DAWNA MAPA ŹRÓDŁEM
WIEDZY O ŚWIECIE

Materiały z XXII Ogólnopolskiej
Konferencji Historyków Kartografii

Pobierowo 11 – 13 października 2007 r.

Publikacja dofinansowana ze środków Uniwersytetu Szczecińskiego

© Copyright by: IHN PAN, US, 2008

Pod redakcją
STANISŁAWA ALEXANDROWICZA I RADOŚLAWA SKRYCKIEGO

ISSN: 0138-0850

SPIS TREŚCI

<i>Stanisław Alexandrowicz, Radosław Skrycki</i> – PRZEDMOWA	9
<i>Radosław Gaziński</i> – MIECZYSLAW STELMACH (1947-2000), ARCHIWISTA, HISTORYK I HISTORYK KARTOGRAFII	15
BIBLIOGRAFIA PRAC PROF. MIECZYSLAWA STELMACHA (zestawiła Agnieszka Chlebowska)	19

Mapa jako źródło historyczne

<i>Stanisław Alexandrowicz</i> – WYKORZYSTANIE ŹRÓDEŁ KARTOGRAFICZNYCH W BADANIACH NAD HISTORIĄ POLSKI XVI I XVII WIEKU	29
<i>Wojciech Iwańczak</i> – KILKA UWAG O DAWNEJ MAPIE JAKO ŹRÓDŁE HISTORYCZNYM	51
<i>Bogdan Wołak</i> – BADANIE DYNAMIKI ZJAWISK NA PODSTAWIE KART KATASTRALNYCH I MAP EWIDENCYJNYCH	61
<i>Dorota Jutrzenka-Supryń</i> – MATERIAŁY I TECHNIKI WYKONYWANIA MAP OD STAROŻYTNOSCI DO XVIII WIEKU	71
<i>Dorota Jutrzenka-Supryń</i> – GRYN SZPAN – ZIELONY PIGMENT STOSOWANY DO KOLOROWANIA MAP I JEGO WPŁYW NA STAN ZACHOWANIA ZABYTEKÓW KARTOGRAFICZNYCH	87

Historia kartografii powszechnej

<i>Rafał Simiński</i> – OBRAZ ZIEM INFLANCKICH W ŚWIEŁIE KARTOGRAFII I KRONIKARSTWA EUROPY ZACHODNIEJ OKRESU ŚREDNIOWIECZA	105
<i>Lucyna Szaniawska</i> – PIĘCSETLECIE NAZWY AMERYKA. ZMIANY NAZWY ORAZ EWOLUCJA OBRAZU AMERYKI NA MAPACH PUBLIKOWANYCH W SZESNASTOWIECZNEJ EUROPIE	119
<i>Krystyna Szykuła</i> – PROJEKT MONOGRAFII I FAKSYMILOWEGO WYDANIA MAPY JENKINSONA Z 1562 ROKU	149

SPIS TREŚCI	7
-------------------	---

<i>Jerzy Czajewski</i> – DELIMITACJA ROZBIOROWEJ GRANICY RZECZYPOSPOLITEJ Z ROSJĄ W ŚWIEŁIE DOKUMENTÓW I MATERIAŁÓW KARTOGRAFICZNYCH	329
<i>Piotr Grabowski</i> – OKOLICZNOŚCIOWA MAPA POLSKI Z 1910 ROKU JAKO ŹRÓDŁO INFORMACJI HISTORYCZNYCH I DYDAKTYCZNYCH ..	347
<i>Dorota Borowicz</i> – DAWNE MAPY NARODOWOŚCIOWE GÓRNEGO ŚLĄSKA ODBICIEM DZIEJÓW POLITYCZNYCH REGIONU	359
<i>Ewa Szynkiewicz</i> – DAWNE MAPY ŚLĄSKA JAKO DOKUMENTY ZMIAN ZACHODZĄCYCH W TERENIE	375
<i>Jerzy Ostrowski</i> – OGÓLNOPOLSKIE KONFERENCJE HISTORYKÓW KARTOGRAFII W LATACH 1975–2007 – PRZEGLĄD CHRONOLOGICZNO-TEMATYCZNY	391

<i>Andrew B. Pernal, Dennis F. Essar</i> – BEAUPLAN'S CARTOGRAPHIC LABOURS IN FRANCE: THE MAPS OF NORMANDY AND BRITTANY	161
<i>Margarita Barzdeviča</i> – MAPS AND PLANS OF RIGA FROM THE 17TH CENTURY AS SOURCES OF INFORMATION FOR THE RESEARCH OF THE DEVELOPMENT OF THE CITY	183
<i>Radosław Skrycki</i> – MAPA JAKO NARZĘDZIE PROPAGANDY (NA PRZYKŁADZIE MAPY BRANDENBURGII JACOBA PAULA VON GUNDLINGA Z 1724 ROKU)	197

<i>Andrzej Konias</i> – „KARTOGRAFIA TOPOGRAFICZNA PAŃSTWA I ZABORU PRUSKIEGO OD II POŁOWY XVIII W. DO I POŁOWY XX W.” – PROBLEMATYKA PROJEKTU NAUKOWO-BADAWCZEGO	207
---	-----

Historia kartografii ziem polskich

<i>Henryk Rutkowski</i> – POLSKA NA WYBRANYCH MAPACH Z PIERWSZEJ POŁOWY XVI WIEKU	221
<i>Jarosław Łuczyński</i> – OBRAZ I TEKST NA XVI-WIECZNYCH MAPACH RZECZYPOSPOLITEJ	235
<i>Małgorzata Gałęziowska</i> – SYMBOLICZNE TREŚCI W KARTOGRAFII NA PRZYKŁADZIE MAP PRUS KASPIRA HENNEBERGERA I ICH PÓŹNIEJSZYCH OPRACOWAŃ JAKO PODSTAWA KOMUNIKACJI I PRZEKAZ WIEDZY O ŚWIECIE	249
<i>Wiesław Sieradzan</i> – KARTOGRAFIA GRUDZIĄDZA XVII-XX WIEKU JAKO ŹRÓDŁO WIEDZY O MIEŚCIE I OKOLICY	265
<i>Krzysztof Strzelecki</i> – WARTOŚCI POZNAWCZE 12-ARKUSZOWEJ MAPY WISŁY F.F. CZAKIEGO Z PIERWSZEJ POŁOWY XVIII WIEKU W ŚWIEŁIE DOTYCHCZASOWYCH BADAŃ. PROBLEMATYKA NAUKOWO-BADAWCZA	275
<i>Bogumił Szady</i> – MAPA UNICKIEJ DIECEZJI CHEŁMSKIEJ Z 1782 ROKU JAKO PRZYKŁAD KARTOGRAFII WYZNANIOWEJ	297
<i>Paweł E. Wespiański</i> – MAPY I PLANY WARSZAWY W ZBIORACH ROSYJSKIEJ BIBLIOTEKI NARODOWEJ W PETERSBURGU	319

Krystyna Szykuła

Wrocław

PROJEKT MONOGRAFII I FAKSYMILOWEGO WYDANIA MAPY JENKINSONA Z 1562 ROKU

WPROWADZENIE

Mapa Anthony'ego Jenkinsona, szczęśliwie odkryta dla świata nauki w 1987 roku, posiada już długą historię badań, zarówno przed, jak i po jej odkryciu. Oryginał bowiem zaginął prawie tuż po jego wydrukowaniu, czyli pod koniec ostatniej dekady XVI wieku. Na szczęście, od razu po wydrukowaniu przesłany został z Londynu do Antwerpii, a w niedługim czasie zmodyfikowany w postaci tzw. przeróbek, do których należały mapy XVI-wiecznych wybitnych kartografów, jak bracia Deutecum, Abraham Ortelius i Gerard de Jode.

W niniejszym artykule autorka stara się ograniczyć niektóre informacje, a szczególnie literaturę przedmiotu do minimum, by nie powtarzać wcześniej już opublikowanych w znacznie szerszej formie wyników badań nad mapą. Te dwa najważniejsze artykuły cytowane są tutaj w przypisie 3.

JAKIM OKOLICZNOŚCIOM ZAWDZIĘCZAMY ODNALEZIENIE MAPY?

Historia ta jest o tyle ciekawa, że jedyny, jak do tej pory na świecie egzemplarz mapy znajdował się uprzednio w rękach wrocławskiej, wówczas emerytowanej już nauczycielki historii, która wcześniej otrzymała ją w darze od swojej uczennicy, a ta odnalazła ją w piwnicy. Co ciekawsze, owa nauczycielka całymi latami pokazywała ją potem na lekcjach historii, wykorzystując jako pomoc dydaktyczną, oczywiście wielokrotnie rozkładając ją i składając.

Jak można się domyśleć, trafiła więc ta cenna mapa w nasze ręce w opłakanym stanie. Właścicielka, jako inteligentna Pani, pragnąc po latach przekazać ją w odpowiednie miejsce, próbowała zachęcić wiele bibliotecznych kolekcji kartograficznych, lecz nikt nie wykazywał zainteresowania jej mapą. W odpowiedzi na cenną informację uzyskaną dzięki uprzejmości kustosa wrocławskiej Biblioteki Kapitulnej i zainteresowaniu piszącej te słowa, posiadaczka mapy zaproszona została do Biblioteki Uniwersyteckiej i w konsekwencji mapa została zakupiona do Oddziału Zbiorów Kartograficznych tej Biblioteki. Wzbudziła ona zainteresowa-

nie, nie tylko z powodu mówiącej samo za siebie daty 1562, lecz przede wszystkim sensacyjnie brzmiącej wiadomości zawartej w znanej *Historii kartografii* Bagrowa, gdzie informacja o niej ujęta została w jednym skromnym zdaniu: „mapa nie zachowała się, znana jest jedynie z przeróbek w atlasach Orteliusa i de Jode”. Szczęśliwym trafem, niedługo po zakupieniu i konserwacji tej cennej mapy (mapa przyniesiona została w plastikowej torbie, podwójnie złożona), nadeszła kolej, by to ważne wydarzenie ogłosić światowemu gronu historyków kartografii. Taką najbliższą okazją była kolejna XIII Międzynarodowa Konferencja nt. Historii Kartografii w Amsterdamie w 1989 r.¹. Tam właśnie autorka zaprezentowała tę mapę po raz pierwszy w plakatowej sesji, budząc zrozumiałą sensację, co zresztą odzwierciedliło się w pokonferencyjnych sprawozdaniach, w Ameryce i Europie². Autorka jeszcze trzykrotnie podzieliła się na kolejnych międzynarodowych konferencjach postępem swoich badań – wcześniej w Zurychu i w Wiedniu, a na koniec w Brukseli w 2007 r., gdzie mapę tę przedstawiła w referacie pod innym, niż dotychczasowy, kątem, mianowicie jej wpływu na kartografię europejską. Wynikiem tego ostatniego wystąpienia będą dwie publikacje – jedna wydrukowana już w tzw. „Abstracts”, 2007; druga stanowić będzie pełny artykuł zamieszczony w belgijskim czasopiśmie „Belgeo”, 2008.

MAPA JENKINSONA JAKO WYNIK PIERWSZYCH PODRÓŻY ANGLIKÓW DO ROSJI

Podróże do Rosji A. Jenkinson zawdzięcza wyjątkowej łaskawości ówczesnego cara Iwana Groźnego, który wydał mu glejt na swobodne poruszanie się po ówczesnym terytorium tzw. Moscovii. Odbyszał on te podróże począwszy od połowy 1557 r., a skończywszy na 1572 r. Trasa z Moskwy prowadziła nad Dźwinę a następnie Wołgą do Morza Kaspijskiego i stamtąd aż do Buchary. Tam Jenkinson, zrażony napadami miejscowych ludów, zmuszony był zrezygnować z dalszej podróży w poszukiwaniu w rzeczywistości drogi do Chin, o czym wzmiankę znajdujemy w prawym dolnym rogu mapy oryginalnej Jenkinsona w następujących słowach: „Trzydzieści dni drogi na wschód od Kaszkary rozpoczynają się granice Cesarstwa Chińskiego. Od tych granic do „Cumbalcu” (dawna nazwa Pekinu) jest drogi trzy miesiące” (tłum. W. Mrozowicza). Na południu natomiast najdalej zawędrował do Kazwinu w Persji, goszczony przez Wielkiego Safidę. Jego wielo-

¹ K. Szykuła, *The Newly Found Jenkinson's Map of Russia of 1562*, w: *13th International Conference on the History of Cartography, Amsterdam and the Hague. June 25 to July 1, 1989*; „Abstracts”, Amsterdam 's-Gravenhage 1989, s. 109–111.

² V. G. Scott, *Map of Russia revealed at conference*, „The map Collector”, 48 (1989), s. 38–39; P. Barber, *Additional information on Jenkinson map*, „The Map Collector”, 48 (1989), s. 39; V. G., Scott *The Jenkinson map*, „The Map Collector”, 52 (1990), s. 29; E. Jäger, *Die XIII. Internationale Konferenz zur Geschichte der Kartographie in Amsterdam*, „Nordost-Archiv” 22, 96 (1989), s. 239–245; R. W. Karrow, *Amsterdam Conference on the History of Cartography*, „Map Line” 55 (1989), s. 1–5.

miesięczne pobyty na dworach obu władców sugerują wielu badaczom, że Jenkinson częściowo mógł swoją mapę rysować również podczas tych pobytów.

ZASIĘG ORYGINALNEJ MAPY JENKINSONA

Mapa Jenkinsona jest ręcznie kolorowanym miedziorytem, zaliczanym już do tzw. map ściennych, zarówno ze względu na swoją wielkość ($101,7 \times 81,7$ cm) jak i sekcje, z których jest sklejona. Obejmuje obszar od Zatoki Fińskiej na północnym zachodzie do Buchary i Taszkientu na południowym wschodzie. Widnieje tam nawet nazwa „Mhoghol”. Natomiast na północnym wschodzie są dawne krainy na wschód od ujścia Obu – „Molgomzaia” oraz „Colmack”, a na południowym zachodzie Morze Czarne przykrywa bogata w treść dedykacja dla sponsora mapy Henryka Sidney’a. Widoczne jest tylko północne wybrzeże, wraz z wpadającymi doń rzekami Dnieprem i Donem. Na południu zaś umieszczony został duży napis „Persia”, z miastami „Casby” (Kazwin) oraz „Tenbres” (Tabris), a na południowym wschodzie widoczne są kopczyki podpisane „montes paraponisi” (prawdopodobnie Tien-szań i Hindukusz).

TREŚĆ ORYGINALNEJ MAPY JENKINSONA

Już na pierwszy rzut oka zauważalne jest bogactwo treści mapy, szczególnie w jej zachodniej połowie. Składają się nań elementy fizjograficzne, etnograficzne, historyczne, militarne oraz niezwykle bogactwo fauny. Warta szczegółowych badań jest również toponimia mapy.

Obserwujemy tu dość szczegółowy obraz, zarówno elementów fizjograficznych, takich jak morza (z oznaczonymi falami), rzeki, góry (podcieniowane kopczyki), jeziora oraz lasy (skupiska drzew). Kolejnym elementem treści są liczne sygnaturki miast. Wyraźnie oznaczone są nazwy poszczególnych terytoriów wraz z ich delikatnie oznaczonymi granicami.

Niezwykle bogata treść, zarówno etnograficzna jak i historyczna, w postaci bogatych łańciskich opisów, zawarta jest w ozdobnych, rolwerkowych kartuszach, zróżnicowanych wielkością, a rozmieszczonych w różnych częściach mapy. Do militarnych elementów należy zaliczyć Kozaków na koniach z dzidami lub łukami oraz obozy tatarskie. Dużą część powierzchni mapy zapełnia niezwykle bogata fauna, na którą składają się głównie wielbłądy, ale i owce, tarpany, a na północy renifery. W północnej części mapy, w okolicach rzek Ob i Peczory, widzimy sanie – jedno z zaprzęgiem psów, a inne reniferów. Umieszczone w okolicy Morza Kaspijskiego wozy taborowe zaprzężone są w wielbłądy. Przy obozowiskach, sceny myśliwskie przedstawiają polowanie na niedźwiedzie lub oprawianie zwierząt. W południowo-wschodniej części mamy postaci różnych chanów. W okolicy ujścia Obu jest pokazany bożek Samojedów, tzw. Złota Baba. Także w okolicy ujścia Obu, a na wschód od nazwy „Turkmen” przedstawiona została rodzajowa scenka

pokazująca obrządek chowania zmarłych, którzy... wiszą na drzewie, podczas gdy odprowadzający ten obrządek kapłan siedzi na innym drzewie, kropiąc klęczących na ziemi ludzi mieszaniną krwi, mleka i zmieszanych z ziemią odchodów bydła.

Mapa zawiera także parę elementów dyskusyjnych. Należą do nich jezioro chińskie – na mapie pod nazwą „Kitaia Lacus”, bieg rzeki Amu-darii („Ougus”), a także rzeki „Sur”, którą to rzekę można rozważać, z jednej strony jako dalszą część rzeki Ob, ale jeśli „Kitaia Lacus” uznamy za Jezioro Aralskie, przesunięte tylko na północ, będzie to Syr-daria (inne koncepcje dotyczące chińskiego jeziora przedstawiono już w artykule z 2005 r., cytowanym poniżej w przypisie 3).

Dopływem rzeki Sur jest Amow. Sur w dalszym swoim biegu na południe rozwidla się, ponieważ wpada doń rzeka „Amow”, biorąca swój początek w górach, na północ od Samarkandy. Kolejną w tym regionie ważną rzeką jest „Ardock”, dopływ „Ougus”, czyli Amu-darii. W zachodniej połowie mapy mamy z kolei dwa elementy dyskusyjne – tajemnicze jezioro Volock („volock lacus” na mapie), leżące na trasie Wołgi na wschód od Witebska oraz Północną Wołgę wpadającą do Zatoki Fińskiej. Szerzej wymienione zagadnienia autorka omówiła już we wcześniejszych artykułach³. Wciąż jednak są to tylko hipotezy.

MATEMATYCZNA STRONA MAPY

Mapa nie posiada siatki kartograficznej. Oznaczone są tylko stopnie szerokości geograficznej. Z obliczeń wynika ogromna rozpiętość skal w różnych punktach mapy, co zresztą jest typowym zjawiskiem dla prac kartograficznych okresu powstania mapy – waha się ona od 1: 5 000 000 do ponad 8 000 000. Na mapie podana jest w milach rosyjskich, angielskich i hiszpańskich, wg których rozpiętość skal wypada mniejsza o ok. jeden milion.

Popularnie stosowaną metodą oceny dokładności dawnych map jest narysowanie tzw. siatki zniekształceń. Metoda ta niewątpliwie zdaje egzamin w przypadkach, gdy mamy na badanej mapie narysowaną siatkę, lub chociaż oznaczone na ramkach mapy wartości południków i równoleżników. W przypadku mapy Jenkinsona oznaczone są tylko wartości szerokości geograficznych na jej ramkach. Z tego powodu autorka niniejszego artykułu postanowiła posłużyć się własną metodą – analizą sieci trójkątów powstałej z wyznaczenia, a potem połączenia tzw. punktów oporowych, za które przyjęto najczęściej miasta. Sieci trójkątów, wyznaczone na kilku mapach, wprowadzono do komputera, wykorzystując do tego celu odpowiedni program. Jako główną linię odniesienia, wyznaczono tę samą dla wszy-

³ K. Szykuła, *Odnaleziona mapa Rosji Jenkinsona z 1562 roku. Pierwsza próba analizy mapy*, „Acta Universitatis Wratislaviensis” nr 1678. Bibliothecalia Wratislaviensia, Wrocław 1995, t. 2, s. 7–31; K. Szykuła, *Mapa Rosji Jenkinsona (1562) – kolejne podsumowanie wyników badań*, „Czasopismo Geograficzne”, t. 71, 2000, z. 1, s. 67–97; K. Szykuła, *The Jenkinson Map of Russia (1562). A Research Summary*, „Polish Library Today. Foreign Collections In Polish Libraries”, Vol. 6, Warszawa 2005, s. 57–69.

stkich map oś – Moskwa – Azow, wg której „ustawiono” powstałe sieci w dwóch różnych układach – oryginalnym, tak jak na danej mapie, a później w pozycji pionowej wybranej osi. Następnie ponumerowano poszczególne trójkąty od 1 do 10. Wynik okazał się bardzo interesujący. W ten sposób można było zaobserwować różnice w rozmieszczeniu wybranych punktów oporowych między porównywanymi mapami, co w przypadku zaistniałych błędów dało w wyniku nakładanie się na siebie trójkątów, a nawet ich zanikanie, co bynajmniej nie może już wynikać z zastosowania różnych odwzorowań. Zastosowana metoda wyraźnie uwypukliła karykaturalne zniekształcenia jedynie we fragmentach porównywanych map (np. na mapie Deutecow-Daškova). Umożliwiła ona również obserwację różnic w orientacji poszczególnych map, co szczególnie wyraźnie uwidocznilo się przy sieci trójkątów sporządzonej na podstawie mapy Wieda. Zdała ona także egzamin przy porównaniu map przeróbek z mapą oryginalną. Sieci ich bowiem, jak było do przewidzenia, okazały się bardzo podobne. Zaskakujący wynik dało także porównanie sieci trójkątów mapy Jenkinsona z siecią wykonaną na podstawie jednej z wcześniejszych map współczesnych – mianowicie ścienną mapą europejskiej części ZSRR J. Szaflarskiego i P. Ordyńskiego z 1949 r.⁴ w skali 1:3 000 000 – prawie idealnie pokrywającą terytorium przedstawione na mapie Jenkinsona. Dzięki temu można było się pokusić o stwierdzenie, że mapa Jenkinsona wykonana została w podobnym odwzorowaniu jak wspomniana mapa współczesna.

Porównano też wybrane wartości szerokości geograficznych, w stosunku do współcześnie podawanych, a wymienione w dzienniku podróży Jenkinsona. Różnice te mieszczą się w granicach kilku, kilkunastu i kilkudziesięciu minut. Najwierniej określił Jenkinson położenie miasta Wołogdy, w stosunku do prawidłowego pomylił się bowiem tylko o jedną minutę.

MAPA JENKINSONA A JEJ PRZERÓBKİ

Do czasu odnalezienia oryginału badacze dysponowali jedynie przeróbkami i tylko ich wizerunek mógł być przedmiotem badań. Prace tych badaczy niejednokrotnie wymieniane były już w licznych artykułach piszącej te słowa oraz publikacjach innych autorów, od dawna zainteresowanych mapą Jenkinsona, zarówno przed, jak i po jej odkryciu. Oczywiście wśród tych badaczy, którym znane były jeszcze tylko przeróbki, pojawiły się spekulacje co do jej wielkości, treści oraz zasięgu. Po odnalezieniu mapy zagadka jej wizerunku została ostatecznie rozwikłana. Otóż najbliższą oryginałowi okazała się przeróbka Orteliusa w jego słynnym atlasie *Theatrum Orbis Terrarum*, po raz pierwszy zamieszczona w pierwszym z czterech wydań z 1570 r., bo majowym. Otóż okazało się, że zarówno pod względem treś-

⁴ Przy okazji okazało się, że mapa ta, wydana przez Krakowską Spółdzielnię Pomoce i Urządzenia Szkolne jest dzisiaj bardzo rzadka, ale szczęśliwie znalazła się również w zbiorach kartograficznych wrocławskiej Biblioteki Uniwersyteckiej, dzięki czemu można było tego porównania dokonać.

ci jak i zasięgu, przeróbka ta jest wierną kopią mapy oryginalnej, choć znacznie zmniejszoną, dopasowaną do wielkości atlasu. Mapa Jenkinsona bowiem, licząc wraz z sześciocentymetrową ozdobną ramką, jak już wspomniano, mierzy 101,7 cm (podstawa) i 81,7 cm (wysokość), a Orteliusowa przeróbka, ze znacznie uproszczoną ramką – $44 \times 35,3$ cm. Różnice dotyczą także dekoracji i innych elementów niekartograficznych, jak również licznie rozmieszczonych na mapie obramowanych tekstów, których jest trzykrotnie więcej na mapie oryginalnej.

Istotna różnica występuje przede wszystkim w rozmieszczeniu głównych kartuszy i ich treści. W odróżnieniu do mapy Orteliusa, kartusz z tytułem mieści się nie w lewym dolnym jej rogu, a lewym górnym i, co najważniejsze, oprócz autora mapy, poznajemy dzięki niemu dwie nowe osoby, jakimi są rytownik oryginalnej mapy – Nicolaus Reinoldus oraz jej wydawca Clement Adams. Z mapy Orteliusa natomiast poznaliśmy tylko autora – Jenkinsona i sponsora Sidney’*a*, gdzie ten ostatni wymieniony został jedynie z nazwiska, podczas gdy na mapie oryginalnej mamy bogatą dedykację autorstwa wspomnianego wydawcy – Clementa Adamsa.

SPRAWA AUTORSTWA I DATOWANIA MAPY JENKINSONA

Autorstwo mapy. Dodatkowe zamieszczenie wniosło pojawienie się wspomnianych tu już dwóch do tej pory nieznanych nazwisk: wydawcy Clementa Adamsa i rytownika Nicolausa Reinoldusa. Ten ostatni okazał się autorem ważnego listu, zachowanego w rękopisie w British Library, jak również włączonego do korespondencji Orteliusa wydanej w 1887 r., z którego to listu dowiadujemy się o 25 egzemplarzach „Moscovii” (w domyśle Jenkinsona), które Reinoldus przesyła Orteliusowi. List niestety nie jest datowany, co byłoby bardzo ważną informacją przy datowaniu mapy. Co więcej, w liście tym pojawiają jeszcze dwie dodatkowe postaci, które być może również mogłyby wnieść coś nowego do badań, mianowicie Johannes de Schille – malarz, który mógłby uchodzić może za autora treści dekoracyjnej mapy oraz Reginald Wolf, skądinąd londyński drukarz królewski – być może także współtwórca mapy w swojej roli. Najważniejszą jednak sprawą w kwestii autorstwa są wątpliwości niektórych badaczy co do autorstwa samego Jenkinsona, bowiem znany był on głównie jako podróżnik, dyplomata i kupiec. Twierdzą oni, że pozostali twórcy mieli większe predyspozycje do tego autorstwa.

Zdaniem autorki, A. Jenkinson zasługuje jednak na wyższą ocenę, o czym świadczy przede wszystkim jego pamiętnik podróży, z którego dowiadujemy się o pomiarach dokonywanych podczas podróży logiem i astrolabium, nie mówiąc już o niezwykle ciekawej relacji z tej podróży, w której znajdujemy między innymi szczegółowe informacje na temat obyczajów na dworze Iwana Groźnego, jako że Jenkinson był przez niego wielokrotnie podejmowany niezwykle gościnnie. Podobnego zdania są znani autorzy pierwszej obszernej publikacji o Jenkinsonie – Morgan i Coot, nazywając go geografem i oceniając jako człowieka światłego.

Musiał wyrzucić także pozytywne wrażenie na Iwanie Groźnym, skoro pozwolił mu on na swobodne poruszanie się po swoim kraju.

Jako ciekawostkę warto tu przytoczyć zaskakujący opis obyczajów we wspomnianym dzienniku podróży, dotyczący też Samojedów, zamieszkujących wówczas okolice ujścia Obu o nazwie Molgomsey (na mapie Molgomzai), „...którzy żywią się mięsem zwierząt. Jedzą też jeden drugiego czasami między sobą. A jeżeli trafi do nich jakiś kupiec, wtedy zabijają jedno z ich dzieci, żeby go ugościć. Jeśli się zdarzy, że kupiec umrze podczas wizyty, wtedy go nie grzebią tylko zjadają”.

Datowanie mapy. Kolejna wątpliwość, która wyłoniła się w trakcie badań, dotyczy daty figurującej w kartuszu mapy. Pojawiła się ona w związku z przeanalizowaniem podróży Jenkinsona do Rosji, aczkolwiek teoretycznie rękopis jej mógł on narysować podczas wielomiesięcznych pobytów na dworze cara, w Moskwie, a nawet Wielkiego Safidy, goszcząc w Persji, w Kazwinie. Z drugiej strony, badania profesora S.H. Barona⁵ wykazały, że wykorzystał on materiały późniejszych podróżników, znajdując na mapie wpływ ich podróży, szczególnie w zakresie naziemnictwa, datując ją na lata 1566/67. Jedną z podróży Jenkinsona, odbyta w tych samych latach, może być kolejnym potwierdzeniem tej tezy. Ostateczny jednak dowód na późniejsze datowanie mapy udało się odnaleźć autorce tego artykułu podczas penetracji angielskich kolekcji. Otóż rozwiązanie tej zagadki przyniosły zamieszczone w rękopiśmiennym herbarzu rodzinne herby Sidney’ a, wśród których widniał również herb umieszczony pod dedykacją dla znanego nam już sponsora mapy, a z których jeden, nadany mu w 1566 r., był identyczny z umieszczonym na oryginale mapy. Jest więc prawie pewne, że mógł on powstać około 1567 r., na pewno też przed 1569 rokiem, bowiem jest to data wydania mapy braci Deutecum (również ściennej), którzy w jej tytule, obok Herbersteina, powołują się na Jenkinsona. Zresztą mapa ich, sądząc z jej wizerunku, również może uchodzić za jedną z przeróbek mapy Jenkinsona, choć tę ostatnią należy raczej traktować jako jedno ze źródeł, wykorzystanych przez braci Deutecum.

Warte krótkiego omówienia jest również wspomniane wyżej, kolejne ważne zagadnienie związane z porównaniem oryginału mapy z wcześniejszymi pracami innych kartografów. Otóż według niektórych opinii badaczy mapy Jenkinsona, w północnym jej fragmencie okolic Morza Białego, a zachowanej w rękopisie w British Library, wzorował się on na mapie tegoż obszaru, wykonanej przez braci Williama i Stephena Borough. Badacze ci uważali również, że zachodnią jej część zaopieczyl Jenkinson z mapy Wieda, a tylko południowa i wschodnia jest jakoby

⁵ Wymienione już w publikacjach cytowanych w przypisie 3 liczne prace tego autora traktują o mapie Jenkinsona, m.in. w zestawieniu z dziełem Herbersteina i Williama Borougha. Jedną z nich, opublikowaną już po odkryciu mapy, do której materiały dostarczyła pisząca te słowa, warto tu przypomnieć: S.H. Baron, *The lost Jenkinson map of 1562. Recovered, redated and retitled*, „Terrae Incognitae”, 25, s. 53–66.

autorstwa Jenkinsona. Najpewniej korzystał on w pewnym stopniu z tych map bo przecież wręcz obowiązkiem jest wzięcie pod uwagę prac poprzedników. Biorąc jednak pod uwagę jego dziennik podróży i dokładność odnotowywania kolejnych osobistych obserwacji, a także porównując nazewnictwo na tych wybranych do porównania mapach z tym na mapie Jenkinsona, nie możemy odmówić oryginalności jego mapie, biorąc pod uwagę zbieżność proporcji i oryginalność koncepcji w porównaniu z wcześniejszymi mapami Rosji, w zestawieniu także ze wspomnianą wyżej mapą europejskiej części ZSSR z 1949 roku.

Oczywiście, że analizie porównawczej poddane zostały również znane wydania mapy Herbersteina oraz wielu innych autorów map Rosji, którą to analizę przeprowadzono już częściowo w artykułach autorki, wymienionych w przypisie 3, lecz wyżej wysunięty wniosek pozostaje ten sam.

PROJEKT MONOGRAFII I FAKSYMILOWEGO WYDANIA MAPY JENKINSONA

Wydanie monografii i faksymilowej edycji mapy w skali 1:1 ma być uwieńczeniem wielotorowych badań autorki, które w podstawowej części zostały już podsumowane w licznych artykułach, a także podczas długiego okresu przerwy, spowodowanej nieprzewidzianymi okolicznościami. Niezupełnie jednak zmarnowano ten czas, ponieważ przygotowano w tym okresie niezwykle pracochłonny słownik nazw geograficznych, występujących zarówno na mapie Jenkinsona, jak i wybranych do porównania mapach, włącznie z przeróbkami. Jako że podczas wymienionych wyżej podróży zgromadzono ogromną ilość materiałów, zarówno map, jak i literatury, także i ten materiał wymaga teraz opracowania.

W planowanej monografii, prócz wstępnych rozdziałów dotyczących np. ogólnej charakterystyki epoki, korespondencji itp., autorka zamierza dokonać porównania mapy Jenkinsona w trzech etapach:

- z mapami przedjenkinsonowskimi
- z mapami jego epoki, a więc XVI-wiecznymi
- z mapami postjenkinsonowskimi, w tym odpowiedzieć na pytanie, jaki wpływ wywarła mapa Jenkinsona na kartografię europejską

Wzięte zostaną również pod uwagę prace kartograficzne pogranicza Księstwa Moskiewskiego, np. mapy Szwecji, Litwy, Inflant, Polski, Transylwanii, Persji, itp.

W kolejnych rozdziałach omówione zostaną zasygnalizowane tu problemy sporne. Osobno potraktowane zostaną takie zagadnienia dotyczące mapy Jenkinsona, jak strona matematyczna, dekoracyjna z podziałem na elementy etnograficzne, faunę, militarne, historyczne i administrację. Przeprowadzona zostanie także analiza licznie występujących na mapie obramowanych tekstów.

Na koniec, wydanie to ma uwieńczyć wspomniany słownik nazw geograficznych występujących na mapie Jenkinsona w konfrontacji z nazwami na mapach wybranych do porównania. Słownik ten zostanie opatrzony dodatkowym komen-

tarzem, w którym będzie przedstawiona ogólniejsza analiza na wybranych przykładach.

**THE MONOGRAPHY AND THE FACSIMILE EDITION OF JENKINSON'S MAP
OF RUSSIA. THE PLAN AND THE PERSPECTIVES**

Summary

The paper deals with the only extant copy of the revealed map of Russia (1562) made by Anthony Jenkinson. Until the Wrocław University Library Cartographic Collection purchased it, only two renditions of the map were known to the cartographic world, i.e. those made by Ortelius and de Jode and included in their respective atlases.

The genuine Jenkinson map portrays the area from the Gulf of Finland to the region of Tashkent and Bukhara. This map turned out to be quite different from its renditions, both in size and general characteristics, especially in its ornamentation. Rediscovery of the map allows for verification of the faithfulness of the Ortelius and de Jode versions and to exclude, for the most part, of speculations entertained by scholars. The genuine copy also provided additional information about its engraver and editor – to this time known only from the activity on different fields. Henry Sidney known only from his name in Ortelius' and de Jode's renditions, in genuine map had been recognized much more in a vast dedication as a sponsor of the map in question.

Several papers and books already published by the present and other authors had been written to this time considering the common subject from different points of view which had been already used and quoted in the papers of the present author.

As a final result of an investigation of the present author the monograph with thematically arranged chapters and facsimile edition of the genuine map as well as the dictionary of geographical names taken from maps being compared is in preparation and planned to be published.

Ryc. 1. Odnaleziona oryginalna mapa A. Jenkinsona z 1562 roku

Ryc. 2. Kartusz tytułowy oryginalnej mapy Jenkinsona

Ryc. 3. Ujście Dniepru na oryginalnej mapie Jenkinsona

Ryc. 4. Kartusz tytułowy mapy Rosji A. Orteliusa

Ryc. 5. Kartusz tytułowy mapy Rosji G. de Jode